

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Райна Гаврилова, назначена за рецензент със заповед на Ректора на Софийския университет № РД-38- 718/22.11.2016

на дисертацията на НЕВЕНА НИКОЛАЕВА ДОБРЕВА, на тема "Културното предприемачество. Актуални концепции и техните приложения в България", за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

Представеният за защита дисертационен труд на Невена Добрева, редовен докторант в катедра История и теория на културата, Философски факултет, Софийски университет "Св. Климент Охридски" е с общ обем от 259 страници и съдържа Увод (6 стр.), три глави (221 стр.), Заключение (4 стр.), списък на използваната литература (21 стр.) и приложения (4 стр.). Дисертацията има автореферат от 34 страниците със справка за приносите. Отсъства изрична декларация за оригиналността.

Проблематиката на докторантския конкурс и на темата на дисертационния труд - "Приложно културознание" - принадлежат на област, интересът към която нараства. Осмислянето на ефектите на новата комуникационна ситуация е една от важните посоки на развитие на хуманитарните и социалните науки, а настоятелното изискване за свързване на академичните изследвания с възможностите за развитие на нови политики и практики - приоритет и на националната, и на европейската стратегии за развитие на научните изследвания. В този контекст, насочването на вниманието към културното предприемачество не е нито коментар на критическата позиция на Адорно и Хоркхаймер, нито далечен отглас на оживлението около културните индустрии от 1990-те и 2000-те години. Още в първия параграф на **Увода** Невена Добрева формулира убеждението, което води изследователския ѝ проект: "необходимостта културата не просто да се приспособи към промените, но и за нея да не се мисли повече по стария начин". Тази гледна точка въвежда и основната задача на работата - да се "изследва новата роля на културния и творчески сектор за икономиката и обществото през управленската перспектива". Заглавието на работата поставя фокуса върху културното предприемачество, но докторантката го разширява още в **Увода**, като добавя новите медии и

иновативността като неотделим аспект на изследователската си задача. Невена си поставя пет конкретни задачи: идентифициране на промените, дефиниране на понятията, преглед на съществуващите в Европа практики, анализ на спецификите на българската среда, конкретни предложения за културната политика. Формулираната работна хипотеза, че културният предприемач се превръща в централна фигура в управлението на процесите в културата и че това е една (а вероятно и единствена) стратегия за справяне, е смела и интересна. Намирам така определените задачи на дисертационния труд за логични и реалистични, а доказването на хипотезата - за важен принос към теорията и практиката на културния мениджмънт и културните политики.

Първата глава на дисертационния труд, озаглавена **Културното предприемачество в контекста на съвременните предизвикателства**, последователно проследява въздействието на серия обстоятелства и феномени, които характеризират съвременната културна ситуация. Централно място е отредено на въздействието на новите медии върху създаването, разпространението, достъпа и възприемането на културното съдържание. Картината е представена достатъчно убедително, независимо от огромното количество литература и коментари; дисертантката познава и използва добре важни изследвания и дебати от последните десет години (процесът на конвергенция, размиване на границите между продуцент и консуматор и т.н.). Специално внимание е отделено на участието в културата и културата на участие - термин зает от политологията, но работещ интересно в областта на културологията. Разгледани са най-важните аспекти на тази нова форма на съ-създаване - създаденото от потребителите съдържание - и са представени възприетите нови категории на този тип културни продукти и тяхната "инфраструктура" - платформи, протоколи и интерфейс. Във връзка с това са представени и някои от ефектите на тази нова комуникация и потребление на култура върху потребителите, традиционните медии, авторско-правната инфраструктура. В отделен параграф е дискутирана промяната на публиките. Намирам тази част от работата за полезна и приносна, тъй като систематизира и въвежда в научно обръщение важни за съвременните културни изследвания тези, някои от които са познати по-скоро на IT специалистите, отколкото на културолозите. По-нататък в I глава Невена Добрева преминава към дискусия на съдържанието на понятията, циркулиращи в тази област (културна индустрия, културно предприемачество, КИТ, иновации в културата, публично

предприемачество и публичен мениджмънт, социалното предприемачество) като освен добър обзор тя предлага и аргументира собствените си предпочитания. Трябва да се отбележи доброто познаване на основните тези и автори, както и умелото съпоставяне на идеите на философи и мениджъри. Намирам възприетото определение за "културно предприемачество" за убедително. *Единственото ми колебание относно избора на понятията е възприемането на "нови медии" като общо понятие за всичко случващо се във виртуалното пространство.* Въвеждането на по-широк термин - дигитална сфера, виртуално пространство или нещо друго - би разширил възможностите за интерпретация ("новите медии" имат само един референт - "старите медии").

Втората глава на дисертацията е озаглавена **Възможности пред културното предприемачество** и последователно разглежда успешните бизнес модели (при това групирани в типове, а не като отделни инициативи) и новите организационни форми (клъстъри, инкубатори, мрежи, краудсорсинг и др.). *Авторката се е самоограничила до новите форми, които се наблюдават в ИТ сектора, докато ми се струва, че работата би следвало да потърси интересни нови модели offline.* Разделите, където тя коментира въпросите на културната ценност/културната стойност и авторското право в съвременната ситуация донякъде коригират тази слабост. Разделът, посветен на възможностите за финансиране в съвременната ситуация, е полезен както с осветяването на структурните проблеми, така и с очертаните нови възможности.

Третата глава е посветена на състоянието на и възможностите за културно предприемачество в България. В тази глава Невена въвежда нова методология - включване на теренен материал и използване на казаното в предните глави за интерпретиране на резултатите. Емпиричното изследване включва 108 попълнени анкети и 12 интервюта (списък на респондентите и въпросите на анкетната карта са представени в приложенията към текста). Въпросите в анкетната карта са свързани с основните тези и изследователски въпроси (предприемачество, иновация, информационни технологии) и това позволява да се направи логичен и обоснован преход от общи методологически и глобални теми към анализ на ситуацията в България. Един от първите интересни изводи от интервюта е колебанието на част от респондентите да се самоопределят като културни предприемачи, докато други се възприемат като субкултура или маргинална група. *Докторантката коментира съвсем*

*кратко този факт и би било добре по време на защитата да предложи допълнителни коментари, доколкото ми се струва, че това е много важен социален и културен феномен, който, разбира се, се корени в късата история на предприемачеството в България изобщо, но изявява и по-общи нагласи. Не по-малко интересни са и следващи изводи. Независимо, че анкетата не е представителна, дипломантката смята, че има известен консенсус или споделено разбиране за характеристиките и мотивацията на предприемачите, което ми се струва важно свидетелство за динамиката на процесите. Прегледът на средата в България, видян през съществуващите документи, нормативната рамка и мненията на анкетиранияте културни предприемачи, изявява всички институционални, правни, организационни, образователни, комуникационни и финансови възможности и проблеми. Прегледът не предлага изненади, но систематизирането към 2016 година на всички фактори за развитие на предприемачеството в България е значителен принос и основа за бъдещи разработки. Приносен момент е изследването на културното предприемачество и изобщо развитието на съдържание в сферата на новата дигитална комуникация в България. Невена представя полезно и доколкото ми е известно първо засега проучване на популярността и начина на използване на различните платформи. Прегледът на новите организационни форми предлага интересна възможност за съпоставка с тенденциите в световен и европейски мащаб (представени в I глава), но докторантката е пропуснала да направи тази сравнително лесна, а много полезна стъпка. И накрая, съществуващите практики, трудности и възможности за финансиране са текст, който лесно може да се превърне в полезен практически наръчник. Обобщението на наблюденията в тази глава относно характеристиките, нагласите, трудностите и възможностите на българския културен предприемач са представени в **Заключението**. Аз бих ги включила в края на Трета глава - като отделна точка или част от т. III.7, като изнеса конкретните предложения за промени в културната политика в самостоятелно подзаглавие, но докторантът има пълното право да структурира текста според собствената си логика.*

Споменатите предложения за промени в културната политика (т. III.8) заслужават отделен коментар. Практическите предложения не са класическа тема на докторските дисертации, но тяхното включване в настоящия труд е важно поради няколко обстоятелства. Първо, те надхвърлят тривиалните "цели" и "задачи" на официалните документи, от които вее

скука и излишност. Докторантката включва препоръки, за които отдавна се борят представителите на изследователите и мениджърите на културата, но и нови (заети или собствени предложения). Нещо повече, те включват различни "жанрове", което ми се струва много полезно. Второ, съчетаването на стандартните изследователски практики (документално изследване, анкети) с конкретни "мерки", типични за стратегическите документи показва една възможност за взаимно подхранване между научната и практическата работа. Трето, предложените конкретни мерки срещат уроците, извлечени от глобалната дискусия за новата културна ситуация и новите културни практики с реалностите в България, с очакванията и нагласите, споделени от реални хора в реална ситуация.

Направеният преглед на съдържанието на предложения за защита труд показва, струва ми се недвусмислено, че Невена Добрева е представила стойностно научно изследване с ред приноси моменти:

- първи за България обобщен и богат (дори и да не е изчерпателен) анализ на промените в културна ситуация, в която се развива културното предприемачество, така както изглеждат в средата на второто десетилетие на 21 век;
- дефиниция на ред понятия с неизчистено значение в българския език;
- систематичен (дори типологичен) анализ за съвременните форми и практики;
- първи известен ми опит за описание и анализ на културното предприемачество и културните предприемачи в България;
- смислени и конкретни предложения за промени в културните политики, които обобщават съществуващия опит и дават нови насоки.

Последователно и изчерпателно са изпълнени формулираните в Увода пет изследователски задачи.

Както към всеки изследователски текст, така и при този, възникват въпроси, предложения и коментари. Формулирах моите в хода на изложението (*маркирани с курсив*).

От методологически гледна точка дисертационният труд е ясен, издържан и отговарящ на изискванията. Съчетаването на документално проучване с виртуална етнография и с теренно

емпирично изследване дава възможност теоретичните идеи и документални приоритети да се съпоставят с нагласите и опита на културните оператори, особено важни за четвъртата и петата изследователски задачи. Библиографията включва 273 заглавия, от които 77 на български език и е оформена според съвременните библиографски изисквания. Избраният метод на цитиране и препратки улеснява възприемането на текста, като едновременно посочва коректно източника на всяко заето определение или твърдение. Работата е оформена според изискванията, езикът - компетентен без да е технократски, стилът - академичен.

Въз основа на представеното по-горе, смятам, че дисертацията на Невена Добрева има всички качества да бъде успешно защитена и на докторантката да бъде присъдена образователната и научна степен "доктор" в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за култура“ (Приложно културознание).

София, 5.01.2017

Рецензент:

Проф. д-р Райна Гаврилова